

Stromingen en hun sympathisanten binnen de Protestantse Kerk[†]

G. de Jong & J. Kregting*

The Protestant Church in the Netherlands, also known as the PKN, is a pluriform church, meaning that multiple religious currents, such as orthodox and evangelical but also liberal and traditional, are united in this church. Some of these currents are more or less institutionalized. The former Dutch Reformed Church, which is also part of the PKN, identified these institutionalized currents as modalities (modaliteiten).

In this article we have estimated the size of these currents. We have found that the Gereformeerde Bond (an orthodox current of the PKN) is the largest institutionalized current, with over 8.000 official members. Like all currents the Gereformeerde Bond has more sympathizers (people that contribute to or feel affinity with the statements of that current) than official members. We have found that the confessional (confessionele) current has 470.000 sympathizers, the mainstream (midden-orthodox) current 360.000, the orthodox current (the earlier mentioned Gereformeerde Bond) 290.000, and both the liberal (vrijzinnige) and evangelical (evangelische) currents have 145.000 sympathizers. The orthodox current has the highest participation levels (church attendance) in combination with a relatively young population.

We have found these figures by re-analyzing a study, by Kaski, on several currents in the PKN and their social and cultural activities.

According to us, this is the first systematic calculation of several religious currents in the PKN.

I Vooraf: probleemstelling

De komst van de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) maakte van drie kerken één kerk. Hoewel er nu dus sprake is van één kerk, kent deze ene kerk wel diverse stromingen. Vanouds had de Nederlandse Hervormde Kerk (een van de fusiepartners van de Protestantse Kerk) een aantal stromingen binnen

---

* Gert de Jong is theoloog en godsdienstsocioloog. Hij werkt voor het onderzoeksbureau ITS en werkte tot voor kort bij het Kaski.

Joris Kregting is godsdienstsocioloog en werkt voor het Kaski (onderdeel van de Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen).

haar geheel. Die stromingen werden ook wel aangeduid met de term modaliteiten. Deze modaliteiten zijn met de fusie onderdeel van de Protestantse Kerk geworden. De Gereformeerde Kerken in Nederland (een andere fusiepartner) kenden dergelijke modaliteiten formeel niet, evenmin als de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden (de derde fusiepartner).

In dit artikel willen we een schatting maken van de omvang van de stromingen. Dat is geen gemakkelijke opgave omdat er geen betrouwbare cijfers voorhanden zijn. De reden daarvan is dat de verschillende stromingen niet alleen worden gevormd door achterliggende organisaties (waar wel ledencijfers van verkrijgbaar zijn), maar dat ze veel meer staan voor een bepaalde gezindheid. Zo kunnen veel leden van de Protestantse Kerk tot een bepaalde stroming gerekend worden, zonder dat zij lid of donateur van de betreffende organisatie zijn. Om dit met een concreet voorbeeld toe te lichten: het aantal leden van de 'Gereformeerde Bond tot verbreiding en verdediging van de Waarheid in de Protestantse Kerk in Nederland' is aanmerkelijk kleiner dan het aantal PKN'ers dat als zogenoemde bonders wordt aangeduid.

We doen hier evengoed toch een poging om een onderbouwde schatting te geven van de omvang van die stromingen. Met omvang bedoelen we dan hoeveel sympathisanten tot de stromingen kunnen worden gerekend. Dat doen we op grond van een onderzoek dat vanuit het Kaski is uitgevoerd eind 2009 en waaruit gegevens over de stromingen zijn af te leiden; een aantal zullen we hier bespreken om een scherper beeld te vormen van die stromingen.

De opbouw van dit artikel is als volgt. Allereerst geven we een korte toelichting op de gebruikte termen en geven we aan over welke stromingen we het hebben. Daarna volgt een paragraaf waarin achtergrondinformatie over de stromingen wordt gegeven: wanneer zijn ze ontstaan, hoe zijn ze te kenschetsen. Na die korte kenschets geven we cijfers; allereerst de officiële ledentallen van de organisaties achter de stromingen, daarna de omvang van die stromingen (aantal sympathisanten) op grond van het genoemde Kaski-onderzoek. Nadat dit beeld is geschetst kunnen we de stromingen nader karakteriseren door naar de (kerkelijke) participatie van de stromingen te kijken (vrijwilligersinzet, kerkbezoek, doopbediening etc.). We besluiten het artikel met conclusies en discussiepunten.

2 Toelichting op de gebruikte termen

We gebruiken in dit artikel telkens de term *stromingen*. Daarmee bedoelen we verschillende geloofsoriëntaties zoals die binnen de Protestantse Kerk in Nederland voorkomen. Vaak worden daarbij de volgende stromingen onderscheiden:

- Confessioneel;
- Gereformeerde Bond;
- Vrijzinnig;
- Midden-orthodox;
- Evangelisch.

We spreken hier over stromingen; vanouds werd binnen de Nederlandse Hervormde Kerk gesproken over *modaliteiten* (Blei 2000, 159). De term modaliteit is ons inziens te zeer verbonden met de (toenmalige) Nederlandse Hervormde Kerk en werd als niet passend ervaren binnen de toenmalige Gereformeerde Kerken in Nederland.

Bij die stromingen horen organisaties; veelal betreft het verenigingen die leden hebben. We gaven al aan dat vaak meer mensen zich verbonden voelen met een stroming dan er daadwerkelijk leden zijn. Alle mensen (inclusief de leden) die zich met de stromingen verbonden voelen, duiden we dan aan met *sympathisanten*.

Tot slot, in zekere zin zou het lutheranisme ook als een stroming binnen de Protestantse Kerk kunnen worden gezien. We laten dit echter buiten beschouwing. De Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden is relatief klein en daarnaast is het Lutherse smaldeel binnen de Protestantse Kerk – voor zover wij zien – ook pluriform en dus niet als eenduidige stroming aan te duiden.

3 Overzicht en achtergronden van de stromingen

De Nederlandse Hervormde Kerk (NHK) was vanaf de reformatie de kerk die het grootste deel van het protestantisme bundelde. Haar geschiedenis kent spanningen en afsplitsingen. Twee bekende afsplitsingen zijn de zogeheten Afscheiding in 1834 en Doleantie in 1886. Beide afgesplitste kerken werden in 1892 door Abraham Kuyper verenigd tot de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN) – die in 2004 weer fuseerden met de Nederlandse Hervormde Kerk.

De afsplitsingen betekenden echter niet dat daarmee de eenheid binnen de ННК voorgoed gegarandeerd was. Zo wordt in 1866 de *Confessionele Vereniging* opgericht als bundeling van rechtzinnig protestanten (Bakhuizen van den Brink, Lindeboom, Berg, & Dankbaar 1985, 191 – andere bronnen spreken over 1864). Zij vormde een tegenbeweging tegen het modernisme in de moederkerk en pleitte voor trouw aan de belijdenisgeschriften. Het blad van de Confessionele Vereniging heet *Confessioneel*.

De Gereformeerde Kerken in Nederland hebben nooit modaliteiten zoals de ННК die had, gekend, in de zin van een min of meer erkende stroming. Toch kende de GKN ook een organisatie binnen haar gelederen die zich uitdrukkelijk in het stromenlandschap van het protestantisme profileerde: het *Confessioneel Gereformeerd Beraad (CGB)*, stammend uit de jaren '70 van de twintigste eeuw. Het CGB heeft zeer geijverd voor het belijdende karakter van de GKN. Zo was het CGB actief in polemieken en procedures tegen – in zijn ogen – te vrijzinnige gereformeerde theologen als Wiersinga, Kuitert en Den Heyer. Vermeld kan nog worden dat er tegenwoordig sterke onderlinge verwantschap is tussen de hervormde Confessionele Vereniging en het CGB. Het blad van de CGB heet *Credo*; naast *Credo* wordt aan alle leden het contactorgaan *Contact* toegestuurd.

In 1906 wordt binnen de Nederlandse Hervormde Kerk de *Gereformeerde Bond* opgericht. Deze gaat in 1909 Gereformeerde Bond tot verbreiding en verdediging van de Waarheid in de Nederlandse Hervormde (Gereformeerde) Kerk heten (Bakhuizen van den Brink et al. 1985, 249 e.v.). Ook dit was een bundeling van orthodoxen binnen de ННК, maar aanmerkelijk strijdbaarder dan de Confessionele Vereniging. Een deel van de Bond kon zich slecht vinden in het idee van de Hervormde Kerk als volkskerk en ijverde eveneens voor een zuivere kerk die trouw is aan de belijdenisgeschriften. De Gereformeerde Bond geeft – naast het driemaandelijks wetenschappelijke tijdschrift *Theologia Reformata* – een weekblad uit dat *De Waarheidsvriend* heet. Overigens was de Bond intern nooit echt één geheel. Een scala van opvattingen heeft bij de Bond onderdak gevonden; ook de zogenoemde bevindelijken binnen de ННК.² Niet alle orthodoxen en bevindelijken in de ННК voelden zich thuis bij de Gereformeerde Bond. Een deel van de hervormden was sinds 1981 verzameld rond het blad *Het Gekrookte Riet* dat als ultra-orthodox wordt gezien. En van deze bevindelijk georiënteerden is weer een deel niet in de fusie met de Protestantse Kerk in Nederland in mei 2004 meegegaan en heeft zich verenigd in de Hersteld Hervormde Kerk (ННК). Leden van de huidige ННК hadden verschillende bezwaren tegen de fusie, onder andere dat de door hen ervaren 'Vaderlandsche' Kerk niet meer expliciet gereformeerd zou zijn, omdat naast

de gereformeerde belijdenisgeschriften, ook andere belijdenissen zouden worden erkend. Het aantal leden van de ННК wordt door de ННК zelf geschat op 57 duizend.³

De vrijzinnig georiënteerden verenigen zich in 1904 in de *Vereniging van Vrijzinnige Hervormden* (Bakhuizen van den Brink et al. 1985, 250).⁴ Zij stelden zich weliswaar strijdbaar op, maar niet tegenover andere groepen, en stonden pluriformiteit van geloven en geloofsbeleving voor. Met de komst van de Protestantse Kerk heeft de vvH enkele jaren geleden haar naam veranderd in Vereniging van Vrijzinnige Protestanten (vvp). Voorafgaand daaraan (en ook daarna) heeft de vvH zich uitgebreid bezonnen op de vraag of haar plaats nog wel in de Protestantse Kerk zou zijn. Ze heeft daarin (in ieder geval de laatste jaren) een ambivalente houding gehad en zich serieus afgevraagd of ze niet beter de vrijzinnige krachten zou kunnen bundelen door samen te gaan met bijvoorbeeld de Remonstrantse Broederschap, de Vrijzinnige Geloofs-gemeenschap НВР en/of de Algemene Doopsgezinde Sociëteit. Vooralnog is daar niet voor gekozen. Op lokaal niveau wordt er vaak in verschillende combinaties samengewerkt (bijvoorbeeld in Arnhem is er een samengaan van de plaatselijke Remonstrantse Gemeente met de lokale afdeling van de vvp). Het blad van de vvp heet *Vrijzinnig*.

De genoemde stromingen zouden als de geprofileerde geloofsoriëntaties binnen de kerk kunnen worden gezien. In ieder geval voor de NHK gold dat het grootste deel van de kerk minder geprofileerd was. Dit midden werd wel aangeduid als *midden-orthodoxie*. Een term die van de theoloog H. Berkhof afkomstig is.⁵ Blei (2000, 159) zegt over deze stroming: “De officiële koers van de Hervormde Kerk bleef erop gericht, de richtingstegenstellingen te boven te komen. (...) Paradoxaal genoeg ging men in dit verband (...) spreken over de ‘midden-orthodoxie’. Een weinig zeggend verzamelbegrip voor al diegenen die zich bovenal lid wisten van de Hervormde Kerk als zodanig.” De term lijkt wat in onbruik te raken, maar kan gebruikt worden voor de ongearticuleerde middenstroming binnen de Protestantse Kerk in Nederland.

Midden jaren negentig verenigde zich een aantal hervormde en gereformeerde predikanten die evangelisch georiënteerd waren. Zij richtten met elkaar het Evangelische Werkverband binnen de (in wording zijnde) Protestantse Kerk in Nederland op. Aan die oprichting ging een manifest vooraf waarin een oproep werd gedaan om meer bezieling in de kerk te brengen. Er ontbreekt, volgens de oprichters, de ervaring van een persoonlijke relatie met de Here Jezus Christus (Blei 2000, 183).⁶

We hebben hiermee de belangrijkste stromingen benoemd: confessioneel, gereformeerde bond, vrijzinnig, midden-orthodox en evangelisch. Deze vijf stromingen zijn alle opgegaan in de Protestantse Kerk in Nederland. Zoals hiervoor al aangegeven leidde de vorming van de PKN bij de vvH en de Gereformeerde Bond tot een naamsverandering. De Gereformeerde Bond heet nu *Gereformeerde Bond tot verbreiding en verdediging van de Waarheid in de Protestantse Kerk in Nederland*; de vrijzinnigen noemen zich *Vereniging van Vrijzinnige Protestanten*, met als ondertitel *beweging van moderne gelovigen*.

De (hervormde) Confessionele Vereniging, het Confessioneel Gereformeerd Beraad, de Gereformeerde Bond en het Evangelisch Werkverband trekken samen op onder andere in de zogenoemde *Appelkring kerkelijk belijden* om de Protestantse Kerk aan haar roeping te houden. Hiermee wordt bedoeld ervoor te waken dat de PKN trouw blijft aan de gereformeerde belijdenissen.

4 Omvang stromingen

Bij de bepaling van de omvang van de stromingen presenteren we allereerst de gegevens over ledentallen en het aantal abonnees van de bladen die de organisaties uitgeven. Het betreft hier dus cijfers uit de administraties van de organisaties. Daarna geven we een onderbouwde schatting van het aantal gemeentes dat tot bepaalde stromingen is te rekenen en het aantal sympathisanten. Die schatting is gebaseerd op een onderzoek dat het Kaski eind 2009 uitvoerde naar de maatschappelijke activiteiten van PKN-gemeentes en r.-k. parochies. De resultaten van dat onderzoek zijn gepubliceerd in het Kaski-rapport *De kerk telt* (Bernts & Kregting 2010).

In het onderzoek is een enquête gehouden onder een steekproef van alle 2.108 (wijk-)gemeentes⁷ van de Protestantse Kerk in Nederland (en van alle r.-k. parochies); zij zijn in dit onderzoek de onderzoekseenheden. De vragenlijsten zijn gestuurd naar de scriba's (de kerkelijke term voor secretaris) van de (wijk-)gemeentes; zij zijn in dit onderzoek de waarnemingseenheden.

Naast de vragen over de maatschappelijke activiteiten, zijn er ook vragen gesteld over de stromingen binnen de protestantse gemeentes. Op grond van de uitkomsten daarvan maken we onze schatting.⁸

a. Leden

De eerder genoemde stromingen kennen achterliggende organisaties (met uitzondering van de stroming Midden-orthodox) en die organisaties hebben leden en abonnees van de bladen die ze uitgeven.

Tabel 4.1 Aantal leden en abonnees per organisatie per 2011 volgens opgave van de organisaties zelf (absolute aantallen)

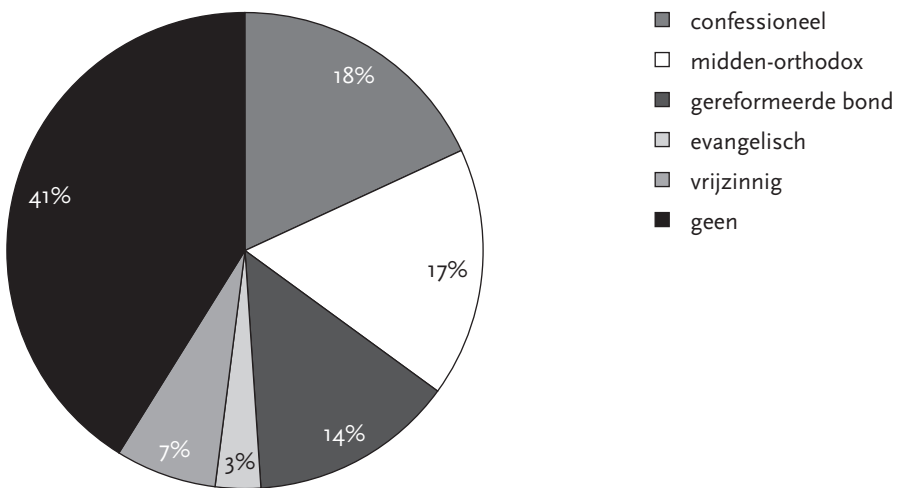
Stroming	Leden	Abonnees
Gereformeerde Bond	8.359	10.212
Evangelische Werkverband*	7.500	7.500
Confessionele Vereniging	2.500	2.000
Confessioneel Gereformeerd Beraad	2.379	1.248
Vereniging van Vrijzinnige Protestanten	2.150	2.180

* Schatting: volgens opgave heeft het ewv geen leden; het aantal betreft mensen die het magazine ontvangen en het ewv actief steunen.

b. Gemeentes

In het onderzoek *De kerk telt* is aan de protestantse gemeentes gevraagd tot welke stroming zij zich rekenen. Het gaat hier om een inschatting van de gemeente als geheel, zoals die gemaakt is door de scriba's ten tijde van het onderzoek.

Figuur 4.1 Percentages kerkelijke gemeentes naar stroming eind 2009 (n=367)

Uit de figuur blijkt dat het aantal gemeentes dat door de scriba's confessioneel wordt genoemd (18 procent), ongeveer even groot is als het aantal midden-orthodoxe gemeentes. 14 procent wordt als bondsgemeente aangeduid. De kleinste stromingen zijn de evangelischen en vrijzinnigen. Het beeld laat duidelijk het pluriforme karakter van de Protestantse Kerk als geheel zien. Opval-

lend is ook dat vier van de tien scriba's aangeven dat hun gemeente niet tot een bepaalde stroming kan worden gerekend. Dat kan verschillende redenen hebben. Eén mogelijkheid is dat de scriba's weigeren hun gemeente aan een stroming toe te delen. Een andere reden kan zijn dat er niet één duidelijke identiteit aanwezig is die maakt dat de gemeente ergens bij kan worden ingedeeld (een combinatie van stromingen).

We wijzen hier ook nog op het feit dat de term midden-orthodox vooral een hervormde term was; naar verwachting zullen gereformeerde kerken zich dus niet zo gauw thuis voelen bij die naam, ook als ze zichzelf in het midden van de kerk positioneren.

c. Sympathisanten

Uit hetzelfde Kaski-onderzoek leiden we nu het aantal sympathisanten per stroming af. Daartoe is aan de scriba's van de PKN-gemeentes gevraagd welk deel van hun leden zij tot de verschillende stromingen rekenen. Expliciet dient te worden vermeld dat het hierbij niet om (leden-)registratiegegevens gaat, maar om inschattingen van de scriba's over hun eigen gemeentes. Ondanks dat de scriba doorgaans een welingevoerd en centraal figuur binnen de gemeente is, blijft het een ruwe schatting (zeker van het aantal sympathisanten van minder duidelijk geprofileerde stromingen). De landelijke verdeling passen we toe op het totaal aantal doop- en belijdende leden van de PKN eind 2009: 1,8 miljoen.

We kunnen nu een meer genuanceerde schatting maken dan wanneer we naar het aantal gemeentes kijken. Bij de gemeentes kon de scriba slechts één keuze maken: het betreft òf een vrijzinnige gemeente, òf een bondsgemeente, òf de scriba kan niet expliciet een stroming aangeven. Bij het aantal sympathisanten bestaat de mogelijkheid dat de scriba's antwoorden dat bijvoorbeeld een bepaald deel van hun gemeente als evangelisch is aan te merken, een deel confessioneel en een deel vrijzinnig. De pluriformiteit binnen de gemeentes wordt hiermee dus verdisconteerd.

Tabel 4.2 Aantal sympathisanten per stroming eind 2009

Stroming	Percentage	Aantal (x 1.000)
Confessioneel	26%	470
Midden-orthodox	20%	360
Gereformeerde bond	16%	290
Vrijzinnig	8%	145
Evangelisch	8%	145
Geen	22%	395
Totaal	100%	1.805

De verdeling naar stroming komt voor de sympathisanten in grote lijnen overeen met de verdeling voor de gemeentes met dien verstande dat we nu per stroming iets hogere percentages zien. Dat komt omdat het aandeel 'geen stroming' nu kleiner is.

Met 470 duizend sympathisanten (ruim een kwart) is de confessionele stroming de grootste binnen de PKN, gevolgd door de midden-orthodoxe stroming en de Gereformeerde Bond (met respectievelijk 360 en 290 duizend sympathisanten). De vrijzinnige en evangelische stromingen worden beide geschat op 145 duizend sympathisanten. Over de categorie 'geen' maken we in de slotparagraaf enkele opmerkingen.

5 Participatie naar stroming

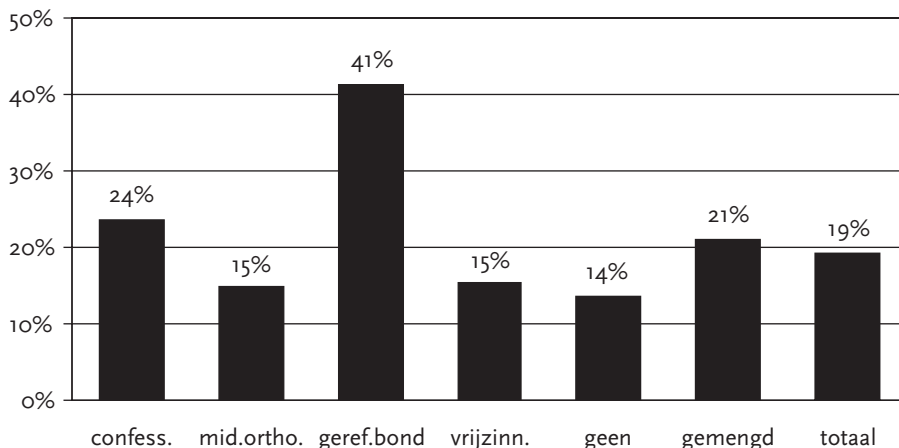
Nu de omvang van de stromingen in beeld is gebracht, beschrijven we vervolgens de participatie binnen de stromingen. Daarmee bedoelen we de mate waarin leden deelnemen aan het geloofsleven in hun gemeente (kerkgang, vrijwilligersinzet, doopbediening, belijdenis en kerkelijke huwelijken en uitvaarten). De participatiegegevens zijn weer afkomstig uit het onderzoek *De kerk telt*, met representatieve gegevens voor alle PKN-gemeentes. De participatie wordt uitgedrukt in percentages, het aantal (kerkgangers, vrijwilligers, etc.) als deel van het aantal leden.

Voor de participatie naar stroming zijn de gemeentes ingedeeld op basis van de verdeling van hun leden naar stroming (volgens eigen opgave). Als een gemeente 50 procent of meer leden zegt te hebben van eenzelfde stroming wordt ze toebedeeld aan die stroming (tenzij een andere modaliteit de andere 50 procent representeert; in dat geval noemen we die gemeente 'gemengd'). We houden hier nu dus niet de indeling volgens de eigen opgave van de scriba's aan, maar werken met een door ons toebedeelde karakterisering.

De stroming evangelisch is na deze indeling met te weinig gemeentes aanwezig ($n=5$) om hierover resultaten te presenteren.

a. Kerkgang

Figuur 5.1 Percentage zondagkerkgangers in PKN-gemeentes eind 2009 (n=265)

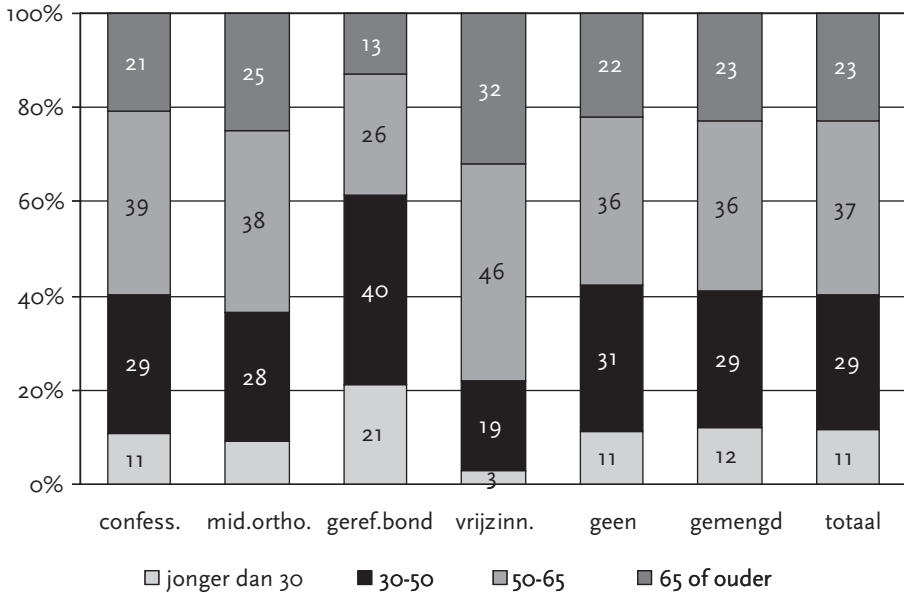
In gemeentes waarvan de meerderheid uit Gereformeerde Bonders bestaat, bezoekt ruim 40 procent van alle leden op zondag een kerkdienst. Ook in gemeentes met een meerderheid van leden die tot confessionele stroming behoren is het zondagse kerkgangpercentage (24 procent) hoger dan landelijk (19 procent). In midden-orthodoxe of vrijzinnige gemeentes of gemeentes waar de leden niet in meerderheid tot een bepaalde stroming behoren, gaat op zondag ongeveer 15 procent van de leden naar een kerkdienst. Overigens, een landelijk kerkgangpercentage van 19 procent komt overeen met bijna 400 duizend bezoekers van kerkdiensten op zondag (eind 2009).

b. Vrijwillige inzet (eind 2009)

Er zijn in Nederland naar schatting 200 duizend vrijwilligers die zich inzetten voor de PKN-gemeentes (gemiddeld bijna 100 per gemeente). In een PKN-gemeente zet gemiddeld 10 procent van de leden zich in als vrijwilligers. In gemeentes met een meerderheid van confessionele leden verschilt dit percentage nauwelijks van gemeentes met een meerderheid van midden-orthodoxe of vrijzinnige leden, of met Gereformeerde Bonders (alle tussen de 9 en 13 procent). Wat wel opvalt (en de continuïteit van de vrijwilligersinzet voor de toekomst positief zal beïnvloeden) is dat de vrijwilligers in gemeentes met een meerderheid van Gereformeerde Bonders veel minder vergrijsd zijn: ruim 60 procent is jonger dan 50, landelijk is dit 40 procent. Dat staat

in stevig contrast met de situatie van de gemeentes met een meerderheid van vrijzinnigen, want daar is het aantal leden jonger dan 50 jaar zelfs nauwelijks meer dan 20 procent.

Figuur 5.2 Leeftijdsverdeling vrijwilligers eind 2009 (in %; n-239)

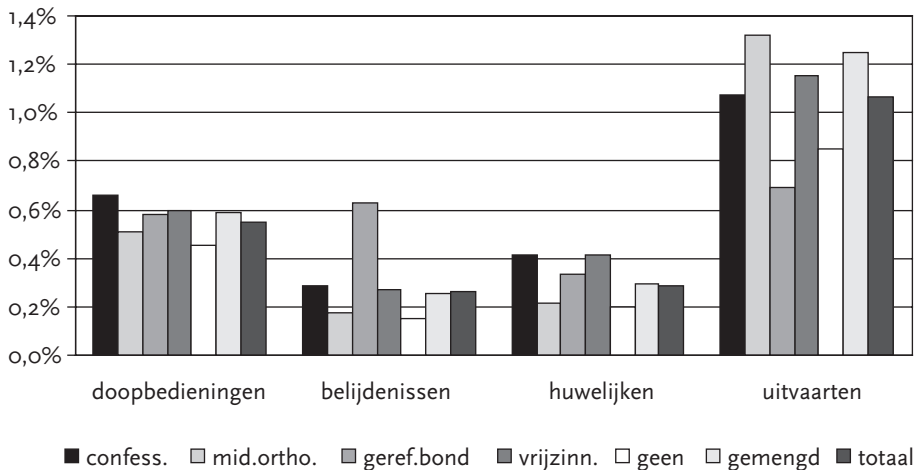

c. Doop, belijdenis, huwelijk en uitvaart

Tot slot, in 2008 vonden er in alle PKN-gemeentes tezamen ruim 11 duizend doopbedieningen, ruim 5 duizend belijdenissen, 6 duizend kerkelijke huwelijken en 22 duizend kerkelijke uitvaarten plaats.

Het aantal belijdenissen is in gemeentes met een meerderheid aan Gereformeerde Bonders in verhouding hoog en het aantal uitvaarten (waarschijnlijk door een jongere leeftijdsopbouw) juist in verhouding laag.

Figuur 5.3 Percentages doopbedieningen, belijdenissen, huwelijken en uitvaarten in PKN-gemeentes, t.o.v. aantal leden (2008; n-244)

6 Conclusie en discussie

In deze slotparagraaf maken we de balans op van ons onderzoek: hoe groot is de omvang van de verschillende stromingen binnen de Protestantse Kerk in Nederland, dat wil zeggen hoeveel sympathisanten zijn er toe te schrijven aan die verschillende stromingen? Daarna leggen we onze uitkomsten naast die van andere bronnen.

We zagen in dit artikel dat de organisaties die wij met stromingen aanduiden zowel leden als sympathisanten hebben. Het aantal leden, dus die mensen die zich bewust hebben aangemeld bij de stroming en hun contributie betalen, is relatief laag.

Het aantal sympathisanten is aanmerkelijk hoger dan het aantal leden. Dit aantal sympathisanten berekenden wij op grond van een vragenlijstonderzoek dat het Kaski uitvoerde. Daarin vroegen we de scriba's van de (wijk)gemeentes een schatting te maken van de proporties sympathisanten van hun gemeentes.

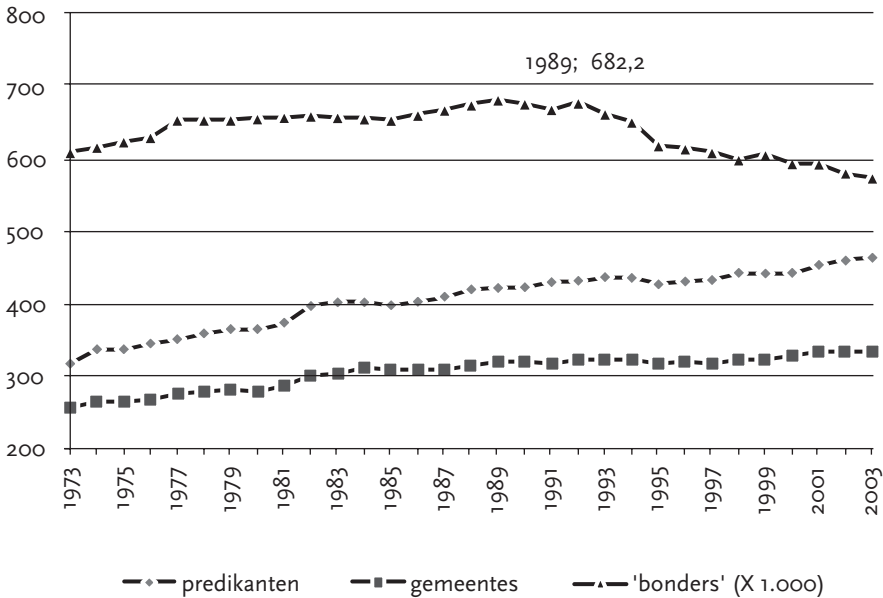
We schatten dat de confessionele stroming het grootst is met bijna 500 duizend sympathisanten; dat komt overeen met bijna een kwart van de leden van de PKN. Volgens onze berekening heeft de stroming Gereformeerde Bond bijna 300 duizend sympathisanten. Het aantal vrijzinnige en evangelische

christenen binnen de Protestantse Kerk schatten we allebei op bijna 150 duizend.

Daarnaast vonden we nog 360 duizend mensen die als midden-orthodox zijn aan te merken en bijna 400 duizend PKN-ers die niet aan een bepaalde stroming kunnen worden gekoppeld. Uit nadere analyse blijkt dat deze laatste categorie voor een groot deel uit het 'gereformeerde deel' van de PKN bestaat. Veel termen die we hier voor de stromingen gebruiken, hebben immers 'herformde connotaties' en daardoor kunnen gereformeerden er wellicht minder goed mee uit de voeten. En we wezen al op het feit dat de GKN vanouds formeel geen modaliteiten had; wellicht vinden de scriba's dan ook dat deze er feitelijk niet zijn.

Voor zover wij weten is dit onderzoek het eerste dat een onderbouwde schatting van de omvang van de verschillende stromingen geeft. In onze speurtocht naar gegevens over de stromingen zijn we alleen schattingen over de Gereformeerde Bond tegengekomen. Blijkbaar is dat de meest tot de verbeelding sprekende stroming en is deze stroming het meest eenvoudig te lokaliseren en haar omvang te schatten. De meest recente en onderbouwde benadering komt van Smelik (2007).⁹ Hij deed onderzoek naar het aantal bondspredikanten, het aantal bondsgemeentes en het aantal sympathisanten van de Bond over een aantal jaren. Daartoe analyseerde hij het zogeheten adresboek dat de Gereformeerde Bond jaarlijks uitgeeft. Dit bevat de namen van predikanten die lid zijn van de Bond en (wijk)gemeentes die een zekere betrekking hebben met de Gereformeerde Bond. Vervolgens deelde hij op grond van kerkelijke statistieken ledentallen en aantallen sympathisanten toe aan deze wijkgemeentes en is op grond daarvan tot ontwikkelingen binnen de Bond gekomen.

Figuur 6.1 Ontwikkeling binnen de Gereformeerde Bond 1973-2003, volgens Smelik

Het grootste aantal bonders vond Smelik in 1989: 682 duizend. Volgens de berekening van Smelik daalt dat aantal vanaf dat jaar. In 2003 kwam Smelik tot 574 duizend Gereformeerde Bonders, aanmerkelijk meer dan onze schatting van 290 duizend. Mogelijke verklaringen hiervoor zijn dat onze cijfers recenter zijn; als we de daling na 2003 volgens Smelik zouden doortrekken, komt zijn aantal iets dichterbij de buurt van onze cijfers. Daarnaast geeft ons rekenmodel de mogelijkheid om binnen gemeentes naar de verdeling van sympathisanten per stroming te kijken, terwijl Smelik volledige (wijk)gemeentes toedeelt aan de Bond. Ten derde baseert Smelik zich voor het aantal bonders op een hoger aantal bondsgemeentes (namelijk 334, waarbij het aantal volgens hem groeiende was). Wij vinden bijna 300 bondsgemeentes. En ten vierde zijn de aantallen van Smelik van voor de kerkfusie en afsplitsing van de Hersteld Hervormde Kerk. Dit kerkgenootschap telt nu zo'n 57 duizend leden en veel van hen zijn als 'voormalige bonders binnen de NHK' te zien (naast de zogenoemde 'gekrookte rietiers' naar wie we eerder verwezen).

Zoals we al diverse malen hebben vermeld, is onze berekening gebaseerd op de inschatting van de scriba's van de (wijk)gemeentes; zij waren onze waarnemingseenheden. De betrouwbaarheid van onze berekening is dus nauw verbonden met de mate waarin de scriba's een goede inschatting kunnen

maken. Het is aannemelijk dat naarmate kerkleden meer geprofileerd zijn (bonders, vrijzinnigen, evangelischen) de schatting van de scriba's trefzekerder is.

Tot slot wijden we enkele woorden aan de gebruikte terminologie. Met dit artikel hebben we geprobeerd een recente schatting te geven van de omvang van de stromingen binnen de PKN. Die schatting is betrouwbaarder naarmate we met eenduidige terminologie werken. Zo is de term Gereformeerde Bond vrij eenduidig en helder afgebakend. In iets mindere mate zal dat ook gelden voor de termen confessioneel, vrijzinnig en evangelisch. Een term als midden-orthodox zou wel eens diffuser kunnen zijn. Daarmee wordt het voor de scriba's lastiger om betrouwbare en vergelijkbare schattingen te maken.

Daarnaast werkten we hier met vijf stromingen (gebaseerd op achterliggende organisaties) en bleek een deel van de PKN daar niet in te passen. Wellicht zijn er dus ook andere stromingen waarvoor een gezamenlijke noemer te bedenken is.

Onze slotconclusie kan dan ook geen andere zijn dan dat we een benadering van de omvang van de stromingen kunnen geven op grond van voorhanden onderzoek, maar dat het laatste woord hierover nog niet gesproken kan zijn.

Noten

- 1 We danken graag prof. dr. M. te Velde, hoogleraar Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1800, Kerkrecht, Gemeenteopbouw (TU Kampen), P.J. Vergunst, secretaris Gereformeerde Bond en dr. Harm Dane, studiesecretaris voor de PKN voor hun commentaar op eerdere versies van dit artikel.
- 2 Zo spreekt ds. H.J. Lam, (scheidend) 1^e voorzitter van de Gereformeerde Bond in een openingswoord van een jaarvergadering van de GB over drie stromingen: de Kuyperiaanse, de bevindelijke en de verbondsmatige (tekst ontvangen via GB).
- 3 In een e-mail, d.d. 9-9-2010 van het kerkelijk bureau van de HHK zegt men: "Het aantal leden ligt tussen de 55.000 en 60.000". Wij houden dit op 57 duizend.
- 4 Volledigheidshalve moet ook de in 1948 opgerichte Zwinglibond genoemd worden, een zeer vrijzinnige kleine stroming binnen de NHK/PKN met als voornaamste gemeente het Drentse Odoorn (Bakhuizen van den Brink et al. 1985, 254; Rasker 1981, 304). De Zwinglibond geeft een blad uit, genaamd *Zwingli*. Het gedachtegoed is als ethisch-humanistisch te omschrijven; begin van deze eeuw was de vereniging niet groter dan 300 leden en zeer vergrijsd. De Zwinglibond onderhoudt samen met de Remonstrantse Broederschap een bijzondere leerstoel in de geschiedenis en

beginselen van het unitarisme aan de Rijksuniversiteit Groningen. De Zwinglibond laten we in dit artikel verder buiten beschouwing.

- 5 Diverse auteurs (b.v. Blei 2000, 159) verwijzen naar Berkhof. Wij vonden de publicatie *Crisis der Middenorthodoxie* (Berkhof 1951), waarin Berkhof op pagina 14 spreekt over “synthese van ethische en confessionele mentaliteit, die wij in het vervolg als ‘midden-orthodoxie’ willen aanduiden”.
- 6 Voor de goede orde wijzen we erop dat het woord evangelisch van Evangelisch Werkverband niet verward moet worden met het woord evangelisch uit de naam van de Evangelisch-Lutherse Kerk. Met Klaver (2008) verstaan we onder evangelisch de volgende kenmerken: de onvoorwaardelijke aanvaarding van de Bijbel als woord van God; een persoonlijke geloofsband met Jezus, waarbij een groot belang wordt gehecht aan het verzoenend werk van Jezus en een sterk missionaire gezindheid. Daarnaast kenmerken evangelische kerken en gemeentes zich door een eigen liedcultuur, waarvan de melodieuze vaak als aansprekend worden ervaren, en in kerken het zingen ervan vaak wordt begeleid met bandjes met gitaar, drum. In deze betekenis is het eww evangelisch.
- 7 Volgens opgave van het Protestants Landelijk Dienstencentrum (PLD). Dit is inclusief ruim 600 wijkgemeentes maar exclusief 162 centrale gemeentes (zij functioneren vooral overkoepelend en hebben geen eigen leden en predikanten). Dit aantal komt redelijk overeen met het aantal (wijk-)gemeentes zoals vermeld in de *Statistische Jaarbrief* 2010.
- 8 De gemeentes die aan het onderzoek meededen (n=404) vormden een representatieve afspiegeling van alle PKN (wijk)gemeentes wat betreft gemeentegrootte (aantal leden), kerkprovincie en kerkelijke achtergrond (hervormd, gereformeerd, evangelisch-luthers of – gefuseerde – protestantse gemeente)
- 9 Eerdere schattingen komen uit het einde van de vorige eeuw. Zo spreken Dekker en Peters (1989, 18) van ongeveer 400.000 bonders in 1989 binnen de Nederlandse Hervormde Kerk en ook Jonkers (1997, 62) komt acht jaar later tot dit aantal. Van Haastrecht (1993) schat dat een kwart van de hervormde gemeentes ‘bonds’ is en een derde van de kerkelijk actieven daarbinnen is aan te treffen.

Literatuur

- Bakhuizen van den Brink, J. N., Lindeboom, J., Berg, J. v. d., & Dankbaar, W. F. (1985), *Handboek der kerkgeschiedenis*, (4^e dr./ed. Vol. 4), Leeuwarden: De Tille.
- Berkhof, H. (1951), *Crisis der middenorthodoxie*, Nijkerk: Callenbach.
- Bernts, T., & Kregting, J. (2010), *De kerk telt. De maatschappelijke waarde van parochies en gemeenten*, (No. 594), Nijmegen: Kaski.
- Blei, K. (2000), *De Nederlandse Hervormde Kerk: haar geschiedenis en identiteit*, Kampen: Kok.
- Dekker, G., & Peters, J. (1989), *Gereformeerden in meervoud. Een onderzoek naar levensbeschouwing en waarden van de verschillende gereformeerde stromingen*, Kampen: Kok.
- Jonkers, J. B. G. (1997), *De gereformeerden*, Kampen: Kok.
- Klaver, M. (2008) De evangelicale beweging, in: Borg, M.B. et.al. (red.), *Handboek religie in Nederland. Perspectief – overzicht – debat*, Zoetermeer: Meinema, 146-159.
- Smelik, J. (2007), Getalsmatige omvang en geografische spreiding van zogeheten 'gereformeerde-bondsgemeenten' in de periode 1973-2003, in: *Documentatieblad voor de Nederlandse kerkgeschiedenis na 1800*, 29 (64), 33-59.
- Haastrecht, R. van (1993), Gereformeerde bond verrechtst, in: *Trouw* (1993, 2 september), 10.